

Oružana pobuna na ličkome području u srpnju 1941.

Brenčić, Grgur

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:803440>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**



Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)





SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Grgur Brenčić

**Oružana pobuna na ličkome području u
srpnju 1941.**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2022.



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Grgur Brenčić

**Oružana pobuna na ličkome području u
srpnju 1941.**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Vladimir Šumanović

Zagreb, 2022.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Razvoj četničkog pokreta u Lici	1
3. Partizanski odredi na području Like.....	4
4. Srpanjski pokolji i početni ustanci	5
5. Pripreme za oružani ustanak na području Like i Kninske krajine	6
6. Dani poslije ustanka.....	10
7. Uloga talijanskih vlasti i poslijeustanički sastanci	12
8. Tko je sudjelovao u ustanku?	15
9. Zločini ustanika i osveta ustaša	16
10. Značaj pobune u bivšoj Jugoslaviji i demistifikacija događaja.	18
11. Zaključak	19

Abstract

The armed rebellion in the Lika county in July 1941 was led by the local population of Serbian nationality and was directed against the authorities of the Independent State of Croatia (NDH), as well as the entire Croatian population. The rebellion was supported by the Italian army, which tried to operationally isolate the area from the jurisdiction of the NDH authorities. Members of various Chetnik organizations participated in the rebellion, as well as members of the District Committee of the Communist Party of Croatia (OK KPH) for Lika. The rebels signed an agreement on cooperation and non-aggression with representatives of the Italian army in the town of Otrić (the Otrić agreement), but also later in the town of Pađen (the Pađen agreement)

Ključne riječi: *pobuna, ustanak, NDH, Italija, četnici, partizani, zločin, Lika, Knin, ustanik, vlast.*

1. Uvod

Ovaj rad bavit će se prikazom događaja koji su obilježili oružanu pobunu u Lici, kolokvijalno znanu kao „Dan ustanka naroda Hrvatske“. U radu će biti objašnjen razvoj i tijek događaja praćen memoarima prisutnih, dostupnom arhivskom građom i općenito objavljene dokumentacije. Događaj kao takav, pokušat ću prikazati što objektivnije – dok ću u drugom dijelu rada više pažnje pridavati objašnjenju situacije i zašto pobuna nije bila objektivno prikazivana u komunističkoj historiografiji. Pritom će biti objašnjene sve vojne i nacionalne skupine koje su sudjelovale u ličkoj i kninskoj pobuni. Za razumijevanje teme bitno je za znati razvoj četničkih i partizanskih odreda na području Hrvatske, kao i djelovanje talijanskih okupacijskih snaga. U bivšoj se Jugoslaviji ova oružana pobuna slavila kao Dan ustanka naroda Hrvatske – prototipa današnjeg Dana antifašističke borbe, time u potpunosti zanemarujući značaj 22. lipnja i osnivanja prvog partizanskog odreda.

Nakon uvoda bit će prikazan razvoj četničkog pokreta u Lici kao jedan od ključnih elemenata za kasniji tekst. Treće poglavlje će prikazati razvoj partizanskih odreda, također na području Like. Zatim će biti objašnjeni pokolji počinjeni od strane NDH koji su jedim dijelom postavili put prema pobuni, nakon čega će se objasniti i razvoj same pobune te njenih rezultata. U zadnjim dijelovima pojasnit će se uloga talijanskih vlasti u samoj pobuni te sama kontroverza nastala iza pobune.

2. Razvoj četničkog pokreta u Lici

Četnička udruženja u Lici nastajala su tridesetih godina prošlog stoljeća. Po svojoj organizacijskoj strukturi i programskim ciljevima dio je jedinstvenog pokreta u Kraljevini Jugoslaviji. Osnovni programski stav četničkog društva tridesetih godina 20. stoljeća bio je zagovaranje ideje "jugoslavenskog nacionalizma" za vladare dinastije Karađorđević, odnosno "beskompromisnog integralnog jugoslavenstva i unitarizma", što je izraženo u motu "Za kralja i za otadžbinu." ". No već u početku bila je istaknuta dominantna velikosrpska linija u pokretu, posebno među ekstremnim srpskim nacionalistima. Odnosno, većinu teritorija Kraljevine Jugoslavije identificirali su kao srpske etničke oblasti. Četničko društvo okuplja ljude upitnog moralnog karaktera iz svih društvenih slojeva, prvenstveno zainteresirane za osobne interese i politički utjecaj pojedinih zajednica. To su bile poluvojne organizacije čiji su članovi polagali

prisegu, nosili uniforme i šubare te su bili naoružani. Prva lička četnička udruga osnovana je u Gračacu krajem 1931. godine, a pododbor udruge djeluje u Malovanu od 1935. godine. Početkom 1936. članovi Zbora četnika u Gračacu razbili su prozore na Rimokatoličkoj crkvi u Štikadi, nakon čega su se rimokatolici Gračačke biskupije žalili Ministarstvu unutarnjih poslova Kraljevine Jugoslavije. Tada je naredbom Savske banovine predloženo da se zabrani rad ovog četničkog udruženja, što se i dogodilo, a istovremeno je zabranjen rad četničke organizacije u Gračacu i Malovanu¹. Jedan dio članova četničke organizacije iz Gračaca pobjegao je u Srbiju nakon proglašenja NDH, a drugi dio pročetnički orijentiranih poznatih pojedinaca ubijen je uspostavom NDH².

Sobolevski upozorava da prije nego li se istakne razvoj i rast četničkog pokreta u Lici u Drugom svjetskom ratu, potrebno je naglasiti četnička gledišta o „državotvornim, političkim, vojnim i suradničkim usmjerenjima“³. Tvrdi da je njihov pogled, tijekom Drugog svjetskog rata, polazio od pozicije da su Srbi izgubili državu travanjskim ratom, ali da nisu nužno izgubili i državnopravne povlastice. Potpuno su zanemarivali dominaciju Srba u Kraljevini, a za njezin su raspad krivili sve druge narode s naglaskom na Hrvate. U Drugom svjetskom ratu, četnički pokret dobiva jedinstvene oblike, a to se na državnopravnom pogledu očitovalo u dvije osnove: „uspostava Velike Srbije unutar velike Jugoslavije ili samo na uspostavu Velike Srbije, ovisno o razvoju vojnih i političkih odnosa na tlu bivše Kraljevine Jugoslavije“⁴. Iz ovog se da iščitati kako neki Srbi, više od dva desetljeća kasnije, opet planiraju balansirati između Pašićevog tzv. „velikog i malog rješenja“. Četnici svoja rješenja formuliraju kroz programske dokumente, a kao prvi u nizu ističe se projekt Stevana Moljevića „Homogena Srbija“ objavljen 30. lipnja 1941. Tim se dokumentom zahtijeva stvaranje Velike Srbije koja bi obuhvaćala cijelo etničko područje na kojem žive Srbi. Ostalo nesrpsko stanovništvo trebalo se ili preseliti ili uništiti⁵.

U međuratnom razdoblju pristaše jugonacionalističkih stranaka na području Like održavaju skupove na kojima, pod pokroviteljstvom jugoslavenstva, izražavaju svoje velikosrpsvo suprotstavljajući se konstituiranju Banovine Hrvatske. U nekim kotarima Like

¹ SOBOLEVSKI, *PRILOG ISTRAŽIVANJU ZLOČINA ČETNIČKOG POKRETA U LICI U DRUGOM SVJETSKOM RATU*, 271-272

² MATIJEVIĆ, „VOJNO – POLITIČKA ORGANIZACIJA ČETNIKAU LICI DO KAPITULACIJE ITALIJE“, 4

³ SOBOLEVSKI, *PRILOG ISTRAŽIVANJU ZLOČINA ČETNIČKOG POKRETA U LICI U DRUGOM SVJETSKOM RATU*, 275

⁴ SOBOLEVSKI, „PRILOG ISTRAŽIVANJU ZLOČINA ČETNIČKOG POKRETA U LICI U DRUGOM SVJETSKOM RATU“, 275

⁵ SOBOLEVSKI, „PRILOG ISTRAŽIVANJU ZLOČINA ČETNIČKOG POKRETA U LICI U DRUGOM SVJETSKOM RATU“, 275-276

bile su vođene geslom „Srbi na okup“⁶ – kampanja protiv sporazuma Cvetković-Maček pokrenuto od stranke vodstva Demokratske stranke⁷. Sobolevski također piše kako do razvoja četništva u Lici i Kninskoj krajini dolazi nakon proglašenja Banovine Hrvatske. U Vrhovinama, današnjoj ličkoj općini, 20. studenog 1939. održana je konferencija 13 „viđenijih“ Srba, a svoja su gledišta saželi u letku upućenom Srbima Like i Korduna. U letku se protive federalizaciji te se zalažu se za jedinstvenu Jugoslaviju. Njihovo pozivanje na Jugoslaviju imalo je izrazito velikosrpske tendencije jer u letku zahtijevaju ujedinjavanje svih Srba i njihovo povezivanje sa Srbijom. Sve je to pridonijelo nastanku novih četničkih udruženja, a ona koja su se nalazila na području banovine Hrvatske djelovala su u ilegali⁸.

Poznato je da su Srbi na području NDH činili 31,99% pučanstva, a većinu su činili u šest od 22 veliku župe. U srpnju 1941. započela su četnička neprijateljstva protiv Hrvatske u pravoslavnim mjestima oko Drvara, Gračaca, Knina i Vrlike. Računalo se da u epicentru pobune na prostoru tri velike župe (sjedište u Bihaću, Banja Luci i Kninu) djeluje oko 2000 pobunjenika. Iz uputa stožera četničkih odreda u prosincu 1941. cilj četničke borbe bilo je stvaranje velike Jugoslavije i u njoj Velike Srbije te da s komunistima-partizanima ne može biti suradnje jer se oni bore protiv dinastije za stvaranje socijalne revolucije. Također u planu je bio čišćenje hrvatskog i muslimanskog življa. Komunistički aktivisti poslani u Kninsku krajinu tijekom kolovoza 1941. potvrdili su da je među srpskim stanovništvom zavladao mržnja prema svemu što je nosilo hrvatsko ime. Iako su se naslagali sa suradnjom četnika i talijanskih vlasti, srednjodalmatinski komunisti su ipak pokušavali surađivati s njima (četnicima) u kontekstu onog što su nazivali "mobilizacija srpskih masa"⁹.

Nakon nastanka NDH došlo je do travanjskih i svibanjskih uhićenja te je njima procesuiran veći broj članova predratnog četničkog društva u Lici, osobito u kotaru Gračac i uništen je veliki dio Sokolske organizacije. Mjesne organizacije jugoslavenskih nacionalističkih stranaka JRZ i JNS su raspuštene i obezglavljene. Nakon Rimskog sporazuma neki srpski građanski političari i ugledniji Srbi sa svojim obiteljima, ponekad na nagovor talijanskih vlasti, doseljavaju se u Dalmaciju. Izbjeglice u Kistanju, Benkovcu i Obrovcu osnivaju izbjegličke logore, dok talijanske vlasti, nisu to područje htjeli prepustiti NDH iako

⁶ SOBOLEVSKI, „PRILOG ISTRAŽIVANJU ZLOČINA ČETNIČKOG POKRETA U LICI U DRUGOM SVJETSKOM RATU“, 274

⁷ Jugoslavenski odbor

⁸ SOBOLEVSKI, „PRILOG ISTRAŽIVANJU ZLOČINA ČETNIČKOG POKRETA U LICI U DRUGOM SVJETSKOM RATU“, 274-275

⁹ KISIĆ KOLANOV, „NDH I ITALIJA“, 258-259

im je to pripadalo prema sporazumima. Nakon iseljavanja, ove grupacije počinju pozivati Srbe na borbu protiv Hrvata ustrajući na zauzimanju Kninske krajine i Like¹⁰. Zato ni ne čudi da su se prve četničke vojne postrojbe formirale upravo u Kninskoj krajini i južnoj Lici u ljeto i jesen 1941. godine¹¹.

Srbi stvaraju organizacije koji služe kao odbori za pomoć srpskim izbjeglicama, a na čelu im stoje građanski političari koji su pokrenuli svibanjsku deklaraciju. Među građanske političare u tim organizacijama, s vremenom, u prvi plan počinju stupati pripadnici predratnih četničkih udruženja. Centar okupljanja takvih organizacija postaje Split, ali značajni su i oni u Kistanju kod Knina, Benkovcu i Obrovcu. Sušak je predstavljao drugi takav četnički centar koji je utjecao na razvoj četništva u Lici te se u njemu okupljaju izbjegli činovnici i trgovci iz područja gorskog Kotara, Korduna i zapadne Like¹².

Najaktivniji u organiziranju služenja talijanskom okupatoru bio je Niko Novaković Longo koji je neprestano obilazio Split, Šibenik, Obrovac i Benkovac. Dolazio je u situacije u kojima je Bastianiniju priređivao večere, a u srpnju mu je poklonio vilu u Zadru. Zahvaljujući djelovanju Longa, njegova brata vojvode Vlade, popa Đujića i Rađenovića Kistanje su postale centar okupljanja i djelovanja velikosrpskih grupa. Nakon ustaških pokolja u svibnju i lipnju, talijanski naponi svodili su se na sprječavanje akcije „protiv nas“ i usmjeravanjem svakog oblika antiustaške akcije. Talijanske vlasti neće uzbuditi antiustaštvo, već antifašizam obilježen komunizmom koji počinje prodirati. Kistanjski logor, zajedno s benkovačkim i obrovačkim, u strahu od zamaha komunističkog utjecaja, postaje jezgrom buduće vojnočetničke organizacije. Ime četništva bit će uzeto kao pojam srpstva i srpske samozaštite – što će talijanski vojni krugovi prihvatiti jer su svjesni da će se četništvo moći prikazivati i usmjeravati prema talijanskom interesu¹³.

3. Partizanski odredi na području Like

Glavni sekretar Komunističke Partije Jugoslavije Josip Broz Tito u Beogradu 22. lipnja 1941. okuplja najuže suradnike te donose odluku da se može početi s neposrednim

¹⁰ MATIJEVIĆ, „VOJNO – POLITIČKA ORGANIZACIJA ČETNIKAU LICU DO KAPITULACIJE ITALIJE“, 2

¹¹ SOBOLEVSKI, „PRILOG ISTRAŽIVANJU ZLOČINA ČETNIČKOG POKRETA U LICU U DRUGOM SVJETSKOM RATU“, 275-276

¹² MATIJEVIĆ, „VOJNO – POLITIČKA ORGANIZACIJA ČETNIKAU LICU DO KAPITULACIJE ITALIJE“, 2-3

¹³ POPOVIĆ, LOLIĆ, LATAS, *Pop izdaje* 25-26

pripremanjem dizanja ustanka¹⁴. Na isti je dan, odlukom Centralnog komiteta Komunističke partije hrvatske da se svuda osnivaju partizanski odredi, u selu Žabno kod Siska osnovan prvi hrvatski partizanski odred – Sisački narodnooslobodilački partizanski odred¹⁵. Potom su se zaredale diverzantske akcije komunističkih grupa u Zagrebu, Karlovcu i Splitu, a akcije su uključivale kidanje telefonskih linija i električnih vodova, napad na vojnike, miniranje pruga.¹⁶ Goldstein spominje kako je komunistički pokret od prvih dana trpio velike gubitke; navodi primjer bijega 90-ak antifašista i komunista koji su, zbog loše organizacije bijega, stradali ili su uhvaćeni i strijeljani. Anić kao glavni problem navodi Kninsku krajinu u kojoj se nakon 555 ubijenih Srba počeo stvarati četnički pokret. Danić, inače sudionik Narodnooslobodilačke borbe, tvrdi da se narod Like morao oružjem suprotstaviti „masovnim ustaškim zločinima“¹⁷.

4. Srpanjski pokolji i početni ustanci

Pojedinačna i kolektivna ubijanja po srpskim selima u Lici, na Kordunu, Baniji te Dalmatinskoj zagori učestalija su u lipnju i srpnju. Posljednjih dana lipnja 1941. iz Zagreba je u Župnu Krjavu i Psat stigao Vjekoslav Maks Luburić koji je imao pravo podrediti sve vlasti na tom području, uključujući i vojnu, do završetka planirane operacije. S obzirom na napetost situacije, Goldstein kaže kako je Luburić svjesno došao tamo. Ljubomir Kvaternik, brat Slavka Kvaternika, veliki namjesnik Krbavske i Psatske nadbiskupije, donio je krajem lipnja "Pravilnik o preseljavanju Vlaha s područja grada Bihaća". Do tada su muškarci odvedeni u nepoznatom pravcu - kasnije pronađeni u logorima smrti Velebit i Pag. Nitko se ne odaziva na stalni poziv ustaša da predaju svoje oružje koje su, nakon raspada kraljevske vojske, mnogi Ličani donijeli doma. Luburić je 1. srpnja predvodio grupu ustaša koji su u ličkom selu Suvaji (blizu granice s Bosnom) ubili najmanje 173 osobe, uglavnom žene, djecu i starce, dok su mladi na vrijeme pobjegli u šumu. Tijekom sljedeća dva dana, Luburićeva ekspedicija nastavila je provoditi masakre u selima Bujanj i Osredak¹⁸. Na incident se osvrnula i na Jelić-Butić, koja je napisala da je 1. srpnja u selu Suvaji kod Gračaca ubijeno oko 300 muškaraca, žena i djece¹⁹. Danić ne spominje ubojstva, ali govori o spaljivanju dotičnog sela te kako je „grupa drugova“ gledala

¹⁴ ANIĆ, *Antifašistička Hrvatska*, 30

¹⁵ ANIĆ, *Antifašistička Hrvatska*, 34

¹⁶ GOLDSTEIN, *Povijest* 21, 390

¹⁷ DANIĆ, *Ustanak naroda Hrvatske u Srbu i okolini*, 67

¹⁸ GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918 – 2008*, 265-266

¹⁹ JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, 163

spaljivanje sela sa Bogatovca kod Osredaka²⁰ gdje je ubijeno najmanje 30 ljudi²¹. Ustaše su u Lici tijekom srpnja ubile 880-ak osoba, među kojima je bilo komunista, revolucionarnih intelektualaca i seoske omladine²².

5. Pripreme za oružani ustanak na području Like i Kninske krajine

Važan sastanak za područje Knina odvio se u Benkovcu 23. srpnja 1941. na kojem su prisustvovali srpski prvaci i gotovo svi srpski čelnici iz Kninske krajine. Iz izvještaja poslanog talijanskoj prefekturi u Zadru, na sastanku se raspravljalo o daljnjoj suradnji s talijanskim vlastima čiji je cilj bio vraćanje srpskih izbjeglica svojim domovima. U talijanskom dokumentu spominje se sugestija talijanskih vojnih krugova za održavanje sastanka kao i duh prijateljstva talijanske vojske i predstavnika srpskih pobunjenika²³.

Pripreme za ustanak na području Like provodio je Kotarski komitet KPJ za Bosansko Grahovo. U dijelovima istočne Kninske krajine dopirale su ideje o okupljanju naoružanih gerilskih grupa čime bude spontano stvaranje formacija. U Bukovici je vrijeme prije ustanka bilo korišteno za prikupljanje oružja, povezivanju revolucionarnih snaga, sređivanju uporišta za buduće snage i stvaranju poštanskih veza. Regionalna bosanska i dalmatinska rukovodstva Partije razlikovala su se u pristupu ustanku. Kotarski komitet KPJ za Bosansko Grahovo se pripremalo za masovni ustanak, dok Okružni Komitet za sjevernu Dalmaciju pokušava stvoriti strukturu iz koje može nastati narodnooslobodilački pokret.²⁴

Razvoj ustanka u Lici da se pratiti prema memoarima prisutnih komunista poput Danića, Jovanića i Polovine. Važno je pritom napomenuti da svojom pripadnošću KPJ su pristrani te nisu profesionalni povjesničari već memoaristi.²⁵

Dana 21. srpnja u selu Zavlaka održao se sastanak Inicijativnog odbora na kojem je odlučeno da se 1. ime odbora preimenuje u Štab gerilskih odreda za Srb i okolicu i 2. da se od prijavljenog ljudstva, i naoružanja kojima su raspolagali, formira 10 gerilskih odreda za to područje Like. Na sastanku Kotarskog komiteta KPJ za Bosansko Grahovo koji se odvio prethodni dan u selu Kamenica, odlučeno je da ustanak u Bosanskoj krajini i Lici mora biti i

²⁰ DANIĆ, *Ustanak naroda Hrvatske u Srbu i okolini*, 67

²¹ BEGIĆ, *Zločini ustanika u Ljutočkoj dolini 1941. godine*, 68

²² GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918 – 2008*, 266

²³ MATKOVIĆ, *Između Mačetka i Pavelića: Politički portret Davida Sinčića* 63

²⁴ PLENČA, *Kninska ratna vremena 1850 - 1946* 230

²⁵ DANIĆ, *Ustanak naroda Hrvatske u Srbu i okolini*, 337

početi istovremeno²⁶. Na sastanku Štaba gerilskih odreda utvrđen je i plan djelovanja odreda. Svaki je odred dobio svoja zaduženja – za napad na ustaški stan i žandarmeriju u Srbu bio je zadužen 4. odred.

Uvečer 26. srpnja u Nadurljaju, gdje se nalazila većina članova Revolucionarnog odbora i sekretar Kotarskog komiteta KPH za Gračac, sastali su se Gojko Polovina, Dušan Mileusnić, Milan Šijan i Đoko Jovanić. Jovanić tvrdi da se tog popodneva čula puščana paljba iz Drvara, te su zaključili da je ustanak tamo već počeo. Na sastanku su donijeli odluku da će djelovati bez obavještenja iz Drvara – dogovorili su da će njihova tri jaka odreda zaposjesti Srbski klanac kako bi osigurali teritorij iz tog pravca. Također dogovorili su se da će običi susjedna sela kako bi ih upozorili i pripremili za borbu. Jovanić je u noći na 27. srpnja krenuo prema Suvaji sa zadatkom okupljanja stanovništva za borbu – dočekalo ga je dvadesetak ljudi te je Pajki i Đuri Periću dao zadatak da prikupe sve spremne ljude iz Gornje i Donje Suvaje. Njihov je zadatak bio zaposjedanje ceste Lapac – Srb.²⁷

Štab gerilskih odreda sastao se još jednom 27. srpnja prije podne te su tada saznali da se od prethodnog dana vodila borba kod Drvara²⁸. Na zaprimljenu vijest gerilski borci iz Begluka i Krčkog brda kreću prema Srbu kako bi pružili pomoć 4. odredu. Danić navodi kako se „neprijatelj“ (misli na ustaše) vidjevši velik broj naoružanih ljudi uplašio i krenuo bježati prema Donjem Lapcu. No, taj su pokušaj onemogućili borci iz Donjeg Srba i sela Neteka. Danić na nekoliko mjesta u svojoj knjizi piše kako su ustanički odredi bili proletarijat preveden Komunističkom Partijom Jugoslavije²⁹.

Odlukom Kotarskog komiteta za Bosansko Grahovo 26. srpnja 1941. prekinute su pripreme za ustanak da se pravovremenim i istovremenim napadom 27. srpnja oslobode Oštrej, Drvar i Grahovo.³⁰ Sljedeći dan, 28. srpnja ustanici su uništili sve telefonsko-telegrafске linije i zapriječile sve puteve koji vode prema Kninu³¹. Dolazak ustanika iz Bosanskog Grahova u selo Plavno isti dan, u narodu je izazvalo oduševljenje i podignulo se raspoloženje za borbu – te je tamo došlo i do napada na oružanu postaju. Zatim je došlo do ustanka naroda u Golubiću, Strmici, Otonu, Očestovu, Pađanima i nekim drugima te su uslijedile akcije na oružane postaje u Polači i Erveniku. U akcijama je ubijen broj oružnika i ustaša, a rezultat je bilo stvaranje

²⁶ DANIĆ, *Ustanak naroda Hrvatske u Srbu i okolini*, 74-75

²⁷ JOVANIĆ, *Ratna sjećanja* 54-70

²⁸ DANIĆ, *Ustanak naroda Hrvatske u Srbu i okolini*, 78

²⁹ DANIĆ, *Ustanak naroda Hrvatske u Srbu i okolini*, 77, 69

³⁰ PLENČA, *Kninska ratna vremena 1850 – 1946*, 230

³¹ *Isto*

oslobođenog prostora nadomak Knina. U ustaškim redovima dolazi do panike, te se povlače iz Knina u Drniš – talijanski vojni čimbenici preuzimaju vlast u Kninu, a s vojskom dolaze u Drniš. Ustaške su vlasti ocjenjivale talijanske vlasti kao nezainteresirane za zbivanja, izvještaji bilježe otkazivanje pomoći od talijanske vojske³². O nepovjerenju ustaških vlasti prema talijanskim vojnim krugovima može se iščitati iz Izvještaja domobranskog mjesnog Zapovjedništva u Sinju od 1. kolovoza 1941. god. – „Nadalje pukovnik g. Čordašić moli, da se ni kakvi brzojavi ne upućuju na Knin, pošto sve to dolazi u Talijanske ruke“.³³

Ustankom u lici rukovodio je Okružni komitet KPH za Liku, a imena komunista koja su se isticala bila su Gojko Polovina i Đoka Jovanović. Bilo je i manjeg broja hrvatskih komunista među kojima je najpoznatiji Marko Orešković s nadimkom „Krtinja“³⁴. Ustanak je istovremeno izbio 27. srpnja 1941. u Srbu i drugdje na istoku i jugoistoku Like, istoga dana u Drvaru, Bosanskom Grahovu i mnogim mjestima jugozapadne Bosne. Da je to dogovoreni ustanak, potvrđuje gore već navedena tvrdnja Danića sa sastanka Kotarskog komiteta. Ustanak se sutradan proširio na sjeverne krajeve Dalmacije. Može se reći da se u istočnim i jugoistočnim krajevima Like, sjeverne Dalmacije i jugozapadne Bosne dogodio jedinstven ustanak srpskog stanovništva, a središte pobune bio je grad Drvar³⁵.

Matković se u svojoj knjizi *Između Mačeka i Pavelića : Politički portret Davida Sinčića* poziva na Mrkocija prilikom osporavanja teze da su ustanak vodili komunisti. Mrkoci piše da se u Srbu pobuna dogodila pod vodstvom četničkih vođa koji su došli iz anektiranih zona – kao primjer navodi Torbicu, Omčikusa i Rađenovića te da su na dan bune osnovali četnički puk. Opljačkane su hrvatske kuće, a predstavnici vlasti ubijeni su zajedno s onima koji nisu uspjeli pobjeći – „oko općinskog središta Srba bilo je desetak četničkih odreda ali nema niti jednog komunista“. Autoru se nameće zaključak da na *Tromeđi* ustanak nije izbio pod vodstvom KPJ jer na najvećem dijelu tog prostora nije bilo organizacije komunista – pa čak i da ih je i bilo „njihova uloga u dizanju ustanka bila je beznačajna“. Za daljnje raspravljanje, zaključuje Matković, važno je razumjeti da je nakon uspostave NDH područje Kninske krajine bilo destabilizirano i upravo time postalo žarište otpora protiv NDH³⁶.

Širenje ustanka u Sjevernoj Dalmaciji kod talijanskih čimbenika izazvalo je zabrinutost zbog značajne uloge komunista u pokretanju i organiziranju ustaničkih masa. No, u početku se

³² JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, 37

³³ *Borbe u hrv 302!!!*

³⁴ JAREB, *Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine*, 757

³⁵ JAREB, *Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine*, 759

³⁶ MATKOVIĆ, *Između Mačeka i Pavelića: Politički portret Davida Sinčića* 70

pokret u talijanskim vojnim krugovima nije ocjenjivao kao prototalijanski³⁷ - što se može ocijeniti kao propust te „komunističke pobjede“ jer nisu iskoristili pobjedu da se kao nosioci narodnooslobodilačkog pokreta učvrste, tj. već tad nisu uspjeli da borba protiv okupatora bude osnova ustaničkog uvjerenja. To je bilo pogubno jer svugdje gdje se nisu učvrstili kao vođe narodnooslobodilačkog antifašističkog rata, preko talijanskog okupatora prodirala se velikosrpska buržoazija kako bi zaštitila svoju klasnu moć čime su si ostavili prostor za manevriranje kako bi vratili izgubljene interese³⁸. Među njima isticao se i pop Đujić, tj. Momčilo Đujić. U prvim danima ustanka Momčilo Đujić je očekivao da će preko svojih pouzdanika moći zadržati ustaničke gerilce u granicama antihrvatstva, ali kada se proširila vijest o izbijanju „komunističke akcije iz Drvara“, bit će vraćen preko "granice" talijanskim automobilom, kako bi se otprije utvrđeni program nametnuo gerilcima³⁹. Bilo kako bilo, komandant Šestog armijskog korpusa general Renzo Dalmazzo dao je svoju ocjenu ustanika te zaključio kako u tom trenutku nisu prijetnja talijanskim vojnim interesima, te da bi bilo najbolje da se talijanske trupe povuku iz Druge zone – držeći borbu dalje od Dalmacije. Također, u direktivama koje je dao komandantima podređenih divizija, Dalmazzo navodi da su ustanici dali na znanje da nisu talijanski protivnici, čime je zaključio da onda nemaju nikakvih komunističkih težnji. Izbijanjem problema na vlastitom području, rukovodstvo oružanog ustanka u Drvaru sve je zaokupljenije zbog čega slabi pažnja na Kninsku krajinu. Zbog toga taj prostor postaje sve izloženiji djelovanju srpskih nacionalističkih snaga – ustaničke mase koje su činili pretežito srpski seljaci s istim revolucionarnim raspoloženjem kao u susjednim područjima Like i Bosanske krajine postaju izloženije nosiocima suprotnih perspektiva⁴⁰.

Kao nosioca tih perspektiva može se uzeti već spomenuti Momčilo Đujić. Đujić se nakon tjedan dana pojavio pred ustanicima – znali su da je pop, propovjednik pravoslavlja koje je suprotno Rimu te da je 1935. organizirao četnike i time tumač srpske nezavisnosti i srpstva. Kada je prvi put stao pred ustanike u Golubić-polju (u kući Đure Zelembabe koji je tada pozivao na napad na Knin) počeo je unositi nesigurnost u redove ustanika kako bi ih odgovorio od napada na Knin time štiteći talijansku vojnu vlast⁴¹.

Ovo je samo jedan od prikaza Đujićevog "plesanja" između svojih (velikosrpskih) interesa te interesa talijanske vlasti. Tu je i početak formiranja četnika i njihovih ideja te

³⁷ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, 37

³⁸ POPOVIĆ, LOLIĆ, LATAS, *Pop izdaje* 35

³⁹ POPOVIĆ, LOLIĆ, LATAS, *Pop izdaje* 36

⁴⁰ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, 38-40

⁴¹ POPOVIĆ, LOLIĆ, LATAS, *Pop izdaje* 37-38

raslojavanja partizana i četnika. Kasnije će se talijanska vojska poslužiti tim četničkim formacijama te će ih organizirati za borbu protiv partizana, ali i ustaša⁴².

6. Dani poslije ustanka

Nakon ustanka, ustanici zauzimaju postaju u Doljanima koju domobrani privremeno vraćaju. Ustanici zauzimaju mjesta od Nebljuse do Srbskog klanca, te se snage ličkih i dijela bosanskih pobunjenika udružuju kako bi zauzele Boričevac⁴³. Vojne vlasti NDH odlučuju premjestiti oružnike iz Donjeg Lapca u selo Boričevac, koje nije bilo napadnuto prethodnog dana. Također u Boričevac su poslali i jednu satniju iz Bihaća. Na red ustanika došla su okolna sela Boričevca te su 28. i 29. srpnja u Mazinu ubijene dvije hrvatske obitelji – Anići i Kneževići, a pošteđeni nisu bili ni žena ni djeca. U selo Brotnju, kraj Gornje Suvaje, ustanici upadaju i ubijaju članove obitelji Ivezić, njih 37 od kojih su svi civili. 2. kolovoza ustanici dolaze do Boričevca iz kojeg su se predstavnici vlasti i oružanih snaga NDH povukli⁴⁴. Polovina tvrdi da je 30. srpnja u Boričevac poslao poruku da se napusti selo, što je i moguće s obzirom na to da većina svjedoka navodi da je selo napušteno 31. srpnja⁴⁵. Jareb ističe kako su Polovina i Jovanić (preuzeo iz njihovih memoara) zaboravili spomenuti kako je u selu ostalo 55 Hrvata koje su ustanici sve pobili⁴⁶. Pavičić tvrdi kako je u selu ostalo 10-15 staraca te nekoliko mlađih osoba koji nisu bili pošteđeni. Pavičić se osvrće na daljnja zbivanja tijekom kolovoza navodeći da je 3. kolovoza nakon zauzimanja Donjeg Lapca tamo osnovan Štab gerilskih odreda za Lapac i okolicu na čijem je čelu bio Gojko Polovina. 2. 9. i 10. kolovoza tragedija zahvaća Vrtoče (2. kol.) i Krnjeušu (9. i 10. kol.) koje se nalaze s bosanske strane granice.

Izbijanje oružanog ustanka dovelo je do pokretljivosti izbjeglica u anektiranom području. U organizaciji povratka tih izbjeglica, početkom kolovoza, značajnu ulogu imale su Talijanske vlasti te je bilo jasno da će im izbjeglice poslužiti za ostvarenje određenog cilja. Posebna uloga bila je namijenjena već spomenutim srpskim političarima koji su bili spremni na suradnju s talijanskim okupacijskim snagama. Naravno oni su u suradnji vidjeli priliku da time ojačaju svoje položaje u srpskom stanovništvu. Svojim dolaskom u određene krajeve oni izbijaju na vidjelo kao nosioci određene politike koja će kasnije rezultirati stvaranjem četničkog pokreta u Hrvatskoj. Đujić dolazi u Strmicu, Brković u Golubić, Popović u Kosovo polje,

⁴² POPOVIĆ, LOLIĆ, LATAS, *Pop izdaje* 46

⁴³ PAVIČIĆ, *Ustanak i uništenje*, 290

⁴⁴ RADOŠ, *Hrvatske kontroverze*, 107

⁴⁵ PAVIČIĆ, *Ustanak i uništenje*, 289

⁴⁶ JAREB, „*Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine*“, 763-764

Novaković u Pađene, a Rađenović u južnu Liku. U trenutku njihova dolaska, politička diferencijacija ustanika još nije jasno izražena. Odlukom rukovodstva u Drvaru⁴⁷ 4. kolovoza formirano je nadgledništvo nad 16 gerilskih odreda Kninske krajine⁴⁸ - Štab gerilskih odreda za Kninsku krajinu⁴⁹. To je omogućilo grupi iz Kistanja (Đujić – Brković⁵⁰ – Novaković – Popović) da se, kao jedinstven štab zajedno sa Brkovićem, nametnu ustanicima. Do tada su ustaničke snage bile orijentirane, s više ili manje veza, prema štabu gerilskih odreda za Bosnasko Grahovo⁵¹. Zadaća Štaba trebala je biti da traži i prikuplja ustaničke odrede na području Knina, te da ih priprema za akcije protiv okupatora. Brković je imenovan za komandanta Štaba gerilskih odreda za Kninsku krajinu, a kako se gledalo na taj korak pokazuje činjenica da je promijenio ime u Štab gerilskih i četničkih odreda za Kninsku krajinu⁵².

Dana 11. kolovoza bio je skup naroda, pogotovo iz donjolakčkog i gračačkog kotara, i interni sastanak predstavnika tzv *Srpskog narodnog oslobodilačkog pokreta za ličke srezove* (Mileusnić, Rašeta, Rađenović, Torbica, Jovanić) i predstavnika talijanske vojske u Otriću. Prema raspoloživim podacima tada je potpisan dokument u obliku izjave i odgovora na pitanja koja su prethodno postavili talijanski oficiri. Dokument nije sačuvan, ali iz uvodnog članka u "Gerilcu" može se iščitati osnovni sadržaj. Na pitanje zašto je nastao naš (ustanički) pokret i koji je cilj, predstavnici su odgovorili „zbog zvjerstva i zločina hrvatskih ustaških vlasti nad srpskim narodom, a cilj pokreta je jedino zaštita golog života preživjelog naroda i preostale njegove imovine“⁵³. Pobunjenici su s predstavnicima talijanske vojske potpisali ugovor o nenapadanju i suradnji te ističu zahtjev za autonomijom u granicama Italije. Nakon što je saznao za potpisivanje sporazuma, Marko Orešković tražio je strijeljanje Đoke Jovanića⁵⁴.

Dana 11. kolovoza, na Oreškovićevu inicijativu osnovana je ustanička brigada za oslobođenje krajeva Bosne i Like⁵⁵.

Od 17. do 20. kolovoza general Lukić vodi neuspješnu domobransku ofenzivu s ciljem deblokade Kulen-Vakufa. Domobranske su snage pri povlačenju napadnute iz zasjede što je izazvalo velike gubitke u Pištalskoj dragi. Vlada Četković, delegat CK KPJ, 23. kolovoza izdaje

⁴⁷ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, 41

⁴⁸ POPOVIĆ, LOLIĆ, LATAS, *Pop izdaje* 40

⁴⁹ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, 41

⁵⁰ kninski trgovac, rezervni kapetan, rodom iz Banje Luke, od 1935. godine član Ljotičevog »Zbora«

⁵¹ POPOVIĆ, LOLIĆ, LATAS, *Pop izdaje* 40

⁵² JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, 41

⁵³ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, 44

⁵⁴ PAVIČIĆ, *Ustanak i uništenje*, 295-296

⁵⁵ *Isto*

naredbu imenovanja Štaba bataljuna gerilskih odreda za Liku, koji je trebao služiti kao jedinstvena komanda za cijelu Liku, ali to se nikada nije dogodilo⁵⁶.

Dana 25. i 26. kolovoza u Otriću i Pađenima došlo je od sastanaka talijanskih vojnih vlasti s pročetničkim vođama te ih tamo Talijani upoznaju s budućim sporazumom s NDH o ponovnom zaposjedanju područja tražeći od njih (pročetničkih vođa) angažiranje na provođenju sporazuma. Na zadnji dan kolovoza u Drvaru je, na inicijativu Oreškovića, održano zasjedanje delegata gerilskih odreda za Bosnu i Liku gdje je zauzeto stajalište o borbi protiv talijanskih vlasti⁵⁷, a na sastanku se raspravljalo i o pojačanoj akciji srpskih političara⁵⁸. Na sastanku se raspravljalo o jačanju raspoloženja za borbu s talijanskim vlastima, ali i na djelovanje pojedinih snaga protiv takvog kursa. Malobrojni zagovornici ne pružanja otpora talijanskom okupatoru (npr. Đujić) u takvim okolnostima nisu mogli doći do izražaja, ali njegovo (Đujićevo) mišljenje ubrzo je došlo do izražaja i to u vezi s reokupacijom Druge zone. Talijanske vojne snage radile su na ponovnom zasjedanju tog prostora, a istodobno se radilo i na poduzimanju akcije usmjerene protiv ustanika kako bi došlo do njihova uništenja. Odbor nacionalno-oslobodilačkog pokreta za Bosnu i Liku pozvao je na oružani otpor i odbijanje talijanskog poziva na razoružanje. Iako je došlo do dogovora s utvrđenim planom o oružanom otporu, pokazalo se da rukovodioci gerilskih (Đujić, Brković i Bogunović) odreda u Kninskoj krajini imaju svoj plan. Njihov plan uključivao je onemogućavanje napada na talijanske trupe kako bi se omogućilo njihovo nesmetano daljnje napredovanje prema Bosanskom Grahovu i Drvaru. Đujić je talijanske vojne vlasti dočekao u Strmici, a Brković je zarobljen bez predaje čime je došlo do razilaženja među gerilcima. Time i oni ustanici koji su bili spremni na otpor su prisiljeni na povlačenje⁵⁹.

7. Uloga talijanskih vlasti i poslijeustanički sastanci

Talijanski časnici i zapovjednici četničkih postrojbi prve su dodire uspostavili tijekom srpnja i kolovoza 1941. u Lici⁶⁰ - upozoravajući ustaše na mogućnost srpskog oružanog otpora, talijanske vlasti su taj otpor istovremeno poticali uvjereni da će Srbi vjerovati, slušati i boriti se u funkciji talijanske penetracije. Takva obećanja davao je i pop Momčilo Đujić koji se u to

⁵⁶ Isto

⁵⁷ PAVIČIĆ, Ustanak i uništenje, 295-296

⁵⁸ JELIĆ-BUTIĆ, Četnici u Hrvatskoj, 48

⁵⁹ JELIĆ-BUTIĆ, Četnici u Hrvatskoj, 48-51

⁶⁰ KISIĆ KOLANOV, NDH i Italija, 260

vrijeme povezuje s ljudima u izbjeglištvu, gdje se od početka srpnja formiraju naoružane ustaničke grupe koje ustaše nazivaju četnicima⁶¹.

Podžupan Knina, Sinčić, izvijestio je poglavnika Pavelića o događajima ustanka nakon svojeg razgovora sa županom Ante Nikolićem, pukovnikom Čordašićem i potpukovnikom Ivaniševićem. Sinčić tvrdi da je stekao uvjerenje da su talijanski časnici, nekoliko dana prije pobune, znali da će doći do pobune jer je pukovnik Giovanico Bidau 26. srpnja, kad pobune još nije bilo, izvijestio povjerenika Herakovića kako je došlo do pobune u Biskupiji. Talijanski oficiri obavijestili su industrijalca Tomića i njegovu šogoricu, dva – tri dana prije, da će doći do pobune. Dan prije pobune, talijanska vojska koja je oko deset dana ranije otišla iz Drniša u Konjevrate kod Šibenika, vratila se u Drniš. Kada je došlo do pobune, mnogi talijanski oficiri su među građanstvom stvarali paniku, a zapovjedniku i vlastima davali su kriva obavještenja o toku pobune, skrećući im pažnju na mjesta gdje nije bilo pobune. Sinčić nadalje govori kao je odmah u početku pobune Srba bilo ustaša iz Drniša koji su uzeli oružje i htjeli krenuti prema srpskim selima kako bi onemogućili pokušaj pobune Srba. No, talijanske vojne vlasti su im uvečer 27. srpnja zabranili iznošenje oružja i kretanje u pravcu srpskih sela. Zapovjednik Čordašić se, zbog svega viđenog, uvjerio kako talijanska vojska surađuje s četnicima te je savjetovao velikom županu da se povuče iz Knina. Sinčić na kraju svojeg izvještaja daje osobnu procjenu kazavši kako su talijanske vlasti učinili sve da onemoguće ustašama obranu Knina, da su širili paniku i zbrku te da su im u tome pomagali domaći ljudi (navodi „naše protivnike – komunisti, Srbi“)⁶².

Zapovjednik jedne ustaničke divizije između Knina i Gračaca 28. srpnja šalje okružnicu pripadnicima talijanske divizije „Sassari“ u kojoj „stanovništvo Like“ moli talijansku vojsku da okupira cijelo područje pokrajine. Kao razlog navode tlačenje od strane Hrvate, a u pismu kao potpisnici stoje „stanovništvo i četnici“⁶³.

Želja da talijanske vojne vlasti okupiraju područje Like kako bi srpsko stanovništvo bilo izvan dosega vlasti NDH bila je raširena među ustanicima. O tome svjedoči i potvrđuje sastanak predstavnika ustanika iz Južne Like i Dalmacije, koje su činili uglavnom nekomunisti, i talijanskih vojnih krugova u Otriću 1941. godine. Predstavnici su zatražili autonomiju za srpski narod, a istaknuta je i obveza da će srpski predstavnici zajedno s talijanskim vlastima suzbijati komunističke akcije u tim krajevima. Jedan od predstavnika bio je i Đoko Jovanović kao član

⁶¹ POPOVIĆ, LOLIĆ, LATAS, *Pop izdaje* 29

⁶² SINČIĆ, *Uloga Talijana u Pobuni u Kninu i Okolici*, 318-326

⁶³ JAREB, „Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine“, 767

KPJ, što je važno jer se postavlja pitanje kako je on mogao pristupiti tom dogovoru, ako je vodstvo Partije bilo odlučno da treba boriti i protiv talijanskih vlasti kao okupatora. Na sastanku u Otriću bili su i Steva Rađenović, jedan od četničkih vođa na Tromeđu i Milan Tankosić. Oni su se s predstavnicima talijanskih vojnih vlasti našli još jednom, 26. kolovoza u Pađenima⁶⁴. Talijanske vlasti su im na sastanku iznijeli plan za zaposjedanje područja linijom od Ogulina prema Hercegovini. Civilna vlast na tom području bila bi u rukama hrvatskih ustaša i ustaške vlade u Zagrebu – pobunjeničko vodstvo to je shvatilo kao plan talijanskih okupacijskih snaga da razoružaju Srbe i vrate ih pod ustašku vlast. Drukčije su razmišljali lokalni četnički zapovjednici koji su htjeli da talijanske vlasti okupiraju Hrvatsku te bi u tom slučaju oni predali oružje Talijanima i vratili se svakodnevnim aktivnostima⁶⁵. U Pađenima talijanski oficiri potpisali su izjavu kojom „garantiraju sigurnost i slobodu srpskoga naroda na okupiranom teritoriju, ispovijedanje religije, školu i nastavu s tim da vojnu i civilnu upravu preuzimaju Talijanske snage, a kod civilne uprave bit će imenovan komesar Hrvat u sporazumu sa Zagrebom i Rimom“. U prijevodu to znači da talijanske vlasti nisu četnicima dali traženu srpsku autonomiju na području Like te se nakon toga četnici orijentiraju prema uspostavljanju veza i radu na jedinstvenom političkom programu pod vodstvom Draže Mihailovića⁶⁶. S obzirom na rečeno hrvatski stanovnici u Lici na talijanske snage je gledao s nepovjerenjem, a ustaše su bile odlučno protiv talijanskih vojnika i časnika⁶⁷.

Dana 1. Kolovoza komandant divizije "Sassari" Furio Monticelli izdao je proglas kojim preuzima svu vojnu i civilnu vlast grada i župe Knina prema zapovjedi „Ekselencije Zapovjednika II Talijanske armije“⁶⁸. Time je stavljena i zabrana noćnog kretanja civila, vožnje motornih vozila i javnog okupljanja. Svima onima koji su javno pronađeni s oružjem prijete se smrću, izuzev hrvatskih snaga. Hrvatska je poslala protest zapovjedništvu Druge armije koje je naredilo povratak vlasti Hrvatima⁶⁹.

Takvo ponašanje talijanskih vojnih krugova navelo je dužnosnike NDH na zaključak da okupacijske snage Italije zapravo žele proširiti svoj utjecaj i djelovanje izvan anektirane zone, tj. na područje NDH uz anektiranu zonu. Nepovjerenje i zabrinutost, nadalje, produbljivala je činjenica da talijanske vlasti omogućavaju četnicima naoružavanje. Zbivanja u Kninskoj krajini

⁶⁴ Četnički pokret 1941. godine u Srbiji i Hrvatskoj

⁶⁵ KISIĆ KOLANOV, *NDH i Italija*, 260

⁶⁶ Četnički pokret 1941. godine u Srbiji i Hrvatskoj

⁶⁷ KISIĆ KOLANOV, *NDH i Italija*, 260

⁶⁸ Borbe u hrv 300

⁶⁹ KISIĆ KOLANOV, *NDH i Italija*, 195

krajem srpnja i početkom kolovoza 1941. prerasla su u otvoreni ustanak predvođen četničkim vođama, a ustanak je zahvatio i Bosansku krajinu⁷⁰.

8. Tko je sudjelovao u ustanku?

Od samog početka iza naziva "Ustanik" slijedi naziv "Gerilac", a ustanička postrojba zvala se "Gerila". Jareb ističe da se ovdje da iščitati jedna zanimljivost – KPJ je već početkom lipnja usvojila nazive poput „partizan“ i „partizanski odred“. Ističe da se naziv „partizan“ krenuo koristiti tek u rujnu 1941., ali da su i mnogi nastavili djelovati pod „gerilskim imenom“⁷¹. Prije spomenutom Oreškoviću CK KPJ zamjera što je 16. kolovoza preuranjeno formirao brigadu i zbog toga što je koristio naziv „gerilac“(koji se mijenja u partizan)⁷². To bi moglo posredno upućivati da je bilo onih koji nisu prihvaćali komunističko vodstvo⁷³.

To možda mogu potvrditi dokumenti koje je u Arhivu pronašao Ivan Jelić. Naime Jelić iznosi tri dokumenta u kojima izjavu daju tri različita vojnika vojske NDH. Njihovi su iskazi povezani s ustankom u Srbu te sveopćim ustankom u Lici dana 27. srpnja. Iz njihovih izjava, uz jednu iznimku, može se vidjeti kako oni nisu radili razliku između komunista i četnika, odnosno komuniste su svrstavali pod četnike – dio izjave oružnika Franje Kolaka: „Oko 12 sati istoga dana obavijestio me je državni lugar Nikola Mažuran, da iz pravca Trubara dolazi grupa Bosanaca četnika, te da imaju namjeru da napadnu na mjesto Srb, da zauzmu postaju, ustaški stan i poštu. Ja sam se odmah propisno naoružao, pošto sam prethodno obavijestio vodnika Trepčića Iliju i pokus. oružnika Tomu Crnković, koji su se također naoružali i izašli smo pred vojarnu i primjerili smo da se iz daljine od oko 600 m. približuje grupa od oko 300 Četnika od pravca Bosne. Pošto smo videli da nema dovoljno snage za odpor, povukli smo se prema potoku Srebrenica u pravcu sela Ajderovac, te kad smo prešli potok Srebrenicu, jam sam se odvojio od vodnika Trepčića i pokus. oružnika Crnkovića i sa brda odakle se dobro vidi mjesto Srb i oružnička postaja, posmatrao sam približavanje četnika“⁷⁴. Ovdje je važno dotaknuti se i iznimke koju sam spomenuo, koja se može pronaći u izjavi oružnika Mate Bićanića: „Među četnicima ima dvije struje i to jedni žele okupaciju od strane Talijana a drugi se protive tome, tj. komunisti su protiv okupacije i čvrsto vjeruju pobjedu Rusije i povratak Jugoslavije, ali pod

⁷⁰ MATKOVIĆ, *Između Mačetka i Pavelića: Politički portret Davida Sinčića* 81-82

⁷¹ JAREB, „Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine“, 760

⁷² PAVIČIĆ, *Ustanak i uništenje*, 295

⁷³ JAREB, „Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine“, 759-760

⁷⁴ JELIĆ, „U povodu jedne obljetnice“, 276-277

hrvatsku Državu neće ni jedni da budu niti da će predati oružje, već ako Talijani budu ih napali, da će i njima dati otpor, tj. da će im manji dio oružja predati a ostalo zadržati za sebe“⁷⁵. Iz priloženoga vidimo da je oružnik bio svjestan da su komunisti uključeni u ustanak, ali su ih pribrajali pod četnike. To potvrđuje i Jareb u svojem radu gdje kaže da vlasti NDH obično koriste izraz "četnik" za ustanike, pa se tim imenom često nazivaju i komunisti. Uskoro u dokumentima i medijima počinju prevladavati nazivi "četnici - komunisti" ili "četnici i komunisti" koji su se dugo koristili za označavanje ustanika, kasnije partizana i četnika. Četničko se ime pojavljuje već prvih dana ustanka. Neki sudionici ustanka i kasniji četnički doseljenici tvrdili su da je naziv "četnik" u početku bio općenito prihvaćen nakon Drugog svjetskog rata, kasnije su ga napustili neki pobunjenici pod utjecajem komunizma⁷⁶.

Matković također ističe da tek padom komunističkog režima na vidjelo izlaze kritičke analize koje upozoravaju da su napad na Srb izveli četnici, a ne komunisti. Navodi Vladimira Mrkocija⁷⁷ koji u svojoj analizi piše da je buna izbila u nekoliko područja južne Like, Korduna te Kninske i Bosanske krajine i to u krajevima gdje je dominirao srpsko stanovništvo. U tim krajevima napadana su i spaljivana hrvatska sela – kao primjer daje sela Kninske krajine i Bukovice a uz to donosi i brožčane podatke o ubijenim Hrvatima⁷⁸.

Iz ovoga možemo zaključiti da ustanak nije bio jednostrano napravljen od strane četnika, kao što nije ni samo od strane komunista. Autor Ivica Radoš, u svojem djelu Hrvatske kontroverze citira Jareba te kaže: „Ako govorimo o srpnju, kolovozu i dijelu rujna 1941., ne treba ga zvati ni partizanskim ni četničkim. To je ustanak srpskoga stanovništva u koji su uključeni i budući partizani i budući četnici. U vodstvu ustanika bilo je članova Komunističke partije i bivših časnika jugoslavenske vojske, koji su kasnije postali četnički zapovjednici i političari nekadašnje Jugoslavenske radikalne zajednice, budući vođe četnika u Lici i na prostoru zapadne i jugozapadne Bosne“⁷⁹.

9. Zločini ustanika i osveta ustaša

Radoš donosi svjedočenje „partizanke“ Mare Došen koja kaže da je bila u Drvaru kad su „četnici-komunisti“ ušli u njega. Pretražili su kuće i sve stanovništvo su, iz kuća, odveli u

⁷⁵ JELIĆ, „U povodu jedne obljetnice“, 281

⁷⁶ JAREB, „Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine“, 766

⁷⁷ Istraži ko je ovo

⁷⁸ MATKOVIĆ, *Između Mačetka i Pavelića: Politički portret Davida Sinčića* 69

⁷⁹ RADOŠ, *Hrvatske kontroverze*, 81

jedan logor gdje su odijelili Hrvate od Srba te su odvajali 40 do 60 ljudi koje su odmah odveli u selo Kamenicu gdje su ih i ubili. Došen dodaje kako je čula da su u Drvaru i okolici poubijali oko 300 Hrvata te kako u to vrijeme se nije govorilo o četnicima nego o komunistima jer su zajednički radili. U svojem dnevniku napad na Drvar zapisala je Irma Rotbart, tadašnja liječnica u Drvaru. Zapisala je kako je 30. srpnja vidjela grupu od oko pedeset zavezanih muškaraca. U dnevniku kaže kako su u jamu Kamenicu bacili preko 200 katoličkih muškaraca⁸⁰. Pobjeni su gotovo svi bosanski Muslimani koji su ovdje radili (Drvar) uz Hrvate. Većina ubijenih je bačena u prirodne jame, a najviše ubijenih završilo je u jamama u. Dakle u Trubaru (Drvar) 27. srpnja 1941. ubijen je drvarski župnik Waldemar Maksimilijan Nestor i oko 200 hodočasnika. Zatim se ubijeni bacaju u jamu Golubnjača na Trubaru. Drugi zločin na tom području izvršen je na grupu hodočasnika nakon što su se vraćali s proslave blagdana sv. Ane. Nakon dugog dana slavlja vlakom su krenuli prema kućama u Drvaru, iz Oštrelja zajedno s velečasnim Branimirom Župančićem. Uskotračna pruga blokirana na mnogim mjestima drvećem i kamenjem koja su usporavala vlak za Drvar. Nakon što su naišli na još jednu prepreku iz šume su čuli protuustaške poklike od strane Srba koji su napali vlak. Na licu mjesta ubili su ustašu i domobrana koji su se vozili u vlaku zajedno s još nekoliko muških činovnika, a žene, djecu i velečasnog su pustili doma. Zauzimanjem Bosanskog Grahova u samo nekoliko dana ubijeno je najmanje 90 Hrvata⁸¹. O Grahovu detaljno piše Radoš gdje iznosi događaj mučenja župnika Jurija Gospodnetića kojeg su ustanici omalovažavali, nakon čega su ga „nabili na ražanj“, a sve su to bili primorani gledati uhvaćeni Hrvati među kojima je bila i majka župnika. Oni su potom odvedeni u Kamenicu i ubijeni. Ustanici su 2. kolovoza u hrvatskim selima zapadne Bosne, Krnjeuši i Vrtoči, počinili strašan zločin. Sela su spalili, a više od 200 stanovnika su ubili⁸². U Vrtoču su ustanici ubili trgovca i gostioničara Matijevića čiju su glavu nosili na kolcu⁸³. Među ustaničkom grupom koja je počinila napad na Krnjeušu i Vitoču nalazili su se i četnici iz tih i okolnih bosanskopetrovačkih sela – okupljenih oko Laze Atlagića i Mane Rokvića, kasnije četničkog vojvode⁸⁴. Krajnji cilj ustanka, čini se, bilo je etničko čišćenje Hrvata u zapadnoj Bosni – sve zajedno protjerano i ubijeno je oko 4000 Hrvata⁸⁵.

Ustaše su na ustanak reagirale još žešće, prateći Pavelićev slogan „na ljutu ranu ljuta trava“. Kako ustaške jedinice nisu mogle ući u krajeve zahvaćene ustankom bez većih snaga i

⁸⁰ RADOŠ, *Hrvatske kontroverze*, 89-90

⁸¹ BEGIĆ, *Zločini ustanika u Ljutočkoj dolini 1941. godine*, 86-888

⁸² RADOŠ, *Hrvatske kontroverze*, 90-91

⁸³ PAVIČIĆ, *Ustanak i uništenje*, 295

⁸⁴ DIZDAR, SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1941. – 1945.* 167

⁸⁵ RADOŠ, *Hrvatske kontroverze*, 91

žrtava, organizirale su akcije osвете po selima Banije, Korduna, Cazinskoj krajini te dijelovima Like koji ustanak još nije zahvatio. Goldstein piše kako su upravo dani kraja srpnja i početka kolovoza postali najkrvaviji dani ustaške četverogodišnje vladavine. Ustaški povjerenik za Slunj Ivan Nikšić tvrdi kako su u kotaru Slunj ustaše ubili tri do četiri tisuće pravoslavaca. Partizanski izvori govore da je u kolovozu na području kotara Gospića ubijeno 1755 srpskih civila⁸⁶.

10. Značaj pobune u bivšoj Jugoslaviji i demistifikacija događaja

24.-25. srpnja 1945. ZAVNOH mijenja ime u Narodni sabor Hrvatske, a na dnevni red je između ostalog postavljen „Prijedlog zakona o proglašenju 27. srpnja narodnim blagdanom“. Obrazloženje je, u ime rukovodstva KPH, dao zastupnik Karlo Mrazović. kazao je kako su 22. lipnja „na čelu s maršalom Titom“ počele partizanske borbe protiv okupatora, no ističe da 27. srpnja „imamo prve masovne oružane borbe s neprijateljskim oružanim formacijama“. ZAVNOH je na tom zasjedanju i donio zakon o proglašenju 27. srpnja kao dan općeg narodnog ustanka u Hrvatskoj. Jelić govori kako je primjetljivo da su korišteni različiti kriteriji za određivanje dan ustanka u pojedinim federalnim jedinicama, tako je za Srbiju trebalo posebno utvrditi kada je ispaljena prva ustanička puška što se očito nije odnosilo i na Hrvatsku iako su na tom teritoriju već i prije kraja srpnja bile organizirane brojne „oružane“ antifašističke akcije. Jelić ističe kako se tim događajima ne može odreći antifašistička komponenta jer su u događajima sudjelovali „malobrojni komunisti“, ali u njima do izražaja dolaze i protivne tendencije. Tu misli na sudionike ustanka i njihove vidljive različite ideološke i političke tendencije⁸⁷. Zato Radoš, citirajući Jareba, kaže kako su Jelićeva otkrića pomogla da se riješi mistifikacija tih događaja, te da se događaj sam po sebi izbacilo kao službeni Dan ustanka i da se zamijeni osnutkom sisačkog partizanskog odreda: 22. lipnja 1941⁸⁸. Roksandić se dotiče teme ustanka u svojem članku gdje, preko lista *Vjesnika*, analizira problematiku slavljenja Dana ustanka naroda Hrvatske. Ističe kako se u *Vjesniku* neredovito „slavio“, odnosno kako se neredovito isticala važnost 22. lipnja kao dana osnivanja prvog partizanskog odreda. Tek nakon Titove smrti, Mika Špiljak javno priopćava i upozorava na „historijsku grešku“, a ta je da na 27. srpnja nije pukla prva ustanička puška u Hrvatskoj. Nadalje kaže kako na taj dan „nije uzeta

⁸⁶ GOLDSTEIN, Hrvatska 1918 – 2008, 267-268

⁸⁷ JELIĆ, „U povodu jedne obljetnice“, 273-275

⁸⁸ RADOŠ, *Hrvatske kontroverze*, 81

ni prva puška, ni prva borba, pa ni cijela neprijateljska ofenziva“, nego je uzet dan kad je krvavo oslobođeno kotarsko mjesto i cijeli jedan kraj⁸⁹.

11. Zaključak

Ustanak u Srbu i okolici, u bivšoj Jugoslavenskoj državi bio je u jednu ruku mistificiran, a u drugu glorificiran. Istraživanja koje je Jelić započeo 90-ih godine prošlog stoljeća nedvojbeno su utjecala da se Dan ustanka naroda Hrvatske, ne samo zamijeni, nego da se i otkriju lažni navodi i propagandne izjave koje su iza njega stajale. Radovi objavljeni nakon Jelićevih otkrića javno govore o zločinima koji su tada bili počinjeni, pa i narednih mjeseci. To je jednim dijelom bio ustanak, ali iz svega priloženog vidimo da to nije bio ustanak naroda Hrvatske, već prvenstveno srpskog naroda. Ustanak donekle ima neke komunističke tendencije, no prikazivanje ustanka kao takvog nije točno. Ovaj rad je demantirao kako su u ustanku sudjelovali i četnici te kako ustanak nije pokrenut isključivo radi oslobođenja od okupatora, nego je i dijelom pokrenut zbog mržnje prema cjelokupnom Hrvatskom narodu.

⁸⁹ ROKSANDIĆ, Ustanak u Hrvatskoj u ljeto 1941: Kultura ili kulture pamćenja, 312-320

Literatura:

- ANIĆ, Nikola. *Antifašistička Hrvatska*. Zagreb: Multigraf marketing, 2005.
- BEGIĆ, Mujo. *Zločini ustanika u Ljutočkoj dolini 1941. godine*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2013.
- BEGONJA, Zlatko; PAVIČIĆ, Josip, ur. *U Srbu su 27. srpnja napadnuti Hrvati i Hrvatska*. . Dossier Boričevac, str. 226-245. Zagreb: Naklada Pavičić, 2012
- DIZDAR, Zdravko; SOBOLEVSKI, Mihael. *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941. – 1945*. Zagreb: Dom i svijet; Hrvatski institut za povijest, 1999.
- Četnički pokret 1941. godine u Srbiji i Hrvatskoj Pristup ostvaren 20. 1. 2022
<https://povijest.net/dinarska-cetnicka-divizija-2/>
- GOLDSTEIN, Ivo. *Hrvatska 1918. – 2006.* Zagreb: EPH LIBER, 2008
- GOLDSTEIN, Ivo. *Povijest 21: Hrvatska povijest*. Zagreb: Europapress holding, 2008.
- JAREB, Mario. "Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine". Časopis za suvremenu povijest, vol. 43, br. 3, 2011, str. 751-771. <https://hrcak.srce.hr/76759>. Citirano 23.01.2022.
- JELIĆ, I. (1991). *U povodu jedne obljetnice Novi dokumenti o događajima u Srbu 27. srpnja 1941.*. Časopis za suvremenu povijest, 23 (1-3), str. 273-283. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/206696>
- JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. *Ustaše i NDH*. Zagreb: Školska knjiga, 1977.
- JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. *Četnici u Hrvatskoj*. Zagreb: Globus, 1986.
- JOVANIĆ, Đoko. *Ratna sjećanja*. Beograd: Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije, 1988.
- KISIĆ KOLANOVIĆ, Nada. *NDH i Italija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Hrvatski institut za povijest, 2001.
- MATIJEVIĆ, Krešimir. „Vojno-politička organizacija četnika u Lici do kraja kapitulacije Italije“. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2006.
- MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.
- MATKOVIĆ, Hrvoje. *Između Mačeka i Pavelića: politički portret Davida Sinčića*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2010.
- PAVIČIĆ, Mile; PAVIČIĆ, Josip, ur. *Ustanak i uništenje*. Dossier Boričevac, str. 285-300. Zagreb: Naklada Pavičić, 2012
- PAVIČIĆ, Mile; PAVIČIĆ, Josip, ur. *Okruženi neprijateljima*. Dossier Boričevac, str. 221-226. Zagreb: Naklada Pavičić, 2012
- POPOVIC, Jovo; LOLIĆ, Marko; LATAS, Branko. *Pop izdaje*. Zagreb: Stvarnost, 1988.

PLENČA, Dušan. *Kninska ratna vremena 1850. – 1946.* Zagreb: Globus; ČGP DELO, 1986.

RADOŠ, Ivica. *Hrvatske kontroverze.* Zagreb: Večernji list, 2014.

ROKSANDIĆ, Drago. *Ustanak u Hrvatskoj u ljeto 1941.: Kultura ili kulture pamćenja od 1945. do 1991.* U: AGIČIĆ, Damir- ROKSANDIĆ, Drago- JAKOVINA, Tvrtko (ur.) *Spomenica Renea Lovrenčića*, str. 307-323. Zagreb: FF press, 2016.

SINČIĆ, David (1941); PAVIČIĆ, Josip, ur. *Uloga Talijana u pobuni u Kninu i okolici* Dossier Boričevac, str. 318-327. Zagreb: Naklada Pavičić, 2012

SOBOLEVSKI, Mihael (1994). *PRILOG ISTRAŽIVANJU ZLOČINA ČETNIČKOG POKRETA U LICI U DRUGOM SVJETSKOM RATU.* Senjski zbornik, 21 (1), str. 271-289. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/72938>

Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu Jugoslovenskih naroda, tom V, knj. 1, Borbe u Hrvatskoj 1941. god. ur. Jovan Vujašević. Beograd: Vojnoistorijski institut jugoslavenske armije, 1952.